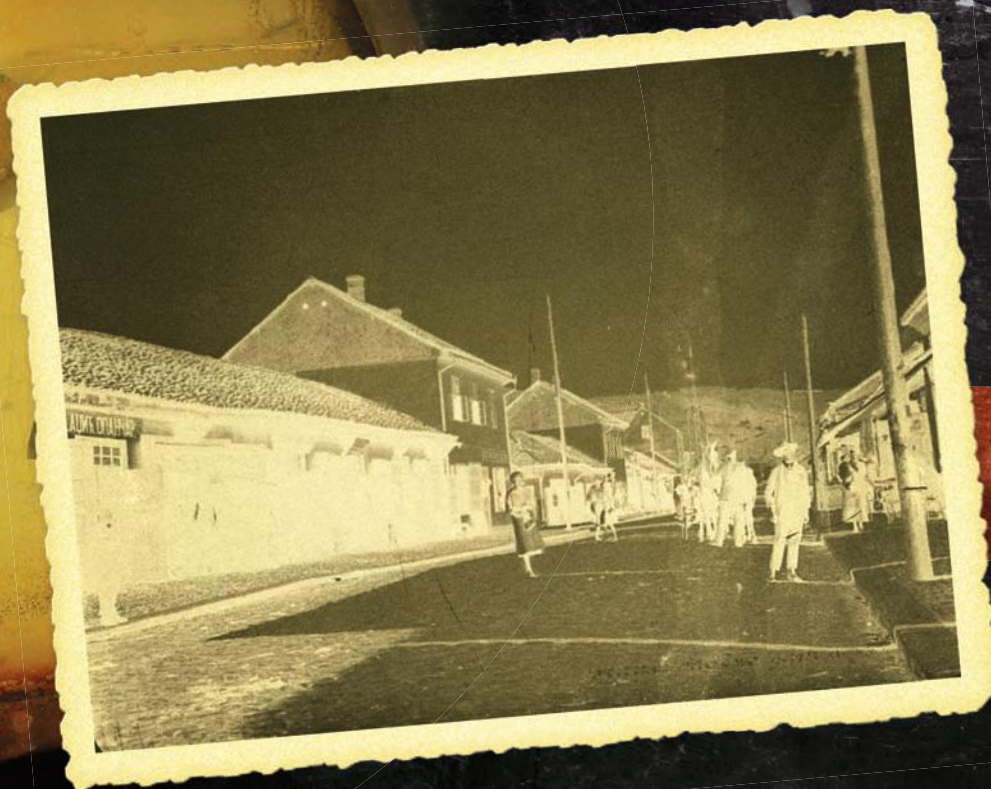

*Четвртии месец
наг Ужицем*

Хидроелектрана „Под Градом“, почетак XX века
(фототека Народног музеја Ужице)

„Другог августа 1900, свега пет година после оне на Нијагари, у Ужицу, на Ђетињи /ће/ почети да ради прва хидроцентрала у Србији. Енергија из ове централе упалила је, те августовске вечери, прве сијалице у ужичким кућама. Један уморни Трнавац, враћајући се у сумрак из Ужица у Трnavу, прекрстио се кад је видео да на Царини изгрева четвртаст месец.“ (Љубомир Симовић, Ужице са вранама)

Ужице је крајем XIX века мала варош до које се не долази лако, јер до ње нема ваљаног пута, нити железничке пруге. Калдрисано је свега неколико најпрометнијих улица у вароши. Око шест хиљада становника бави се углавном занатима и трговином. Али је Ужице и окружна варош; поред основне школе и гимназије, има и Женску радничку и Државну ткачку школу, касарну, две цркве, читаоницу, једну штампарију са књиговезницом и књижаром, и многобројне радње и кафане. Из угла наше свакидашњице живело се спорије, тиме и мирније и спокојније.

Ипак, нису сви Ужичани мислили да њихова варош, иако већ много другачија од турског Ужица, приличи средишту округа младе краљевине. Они од своје мале вароши желе да направе место који ће личити на Европу коју су видели или о којој су слушали. Ти далековиди грађани размишљали су најпре о напретку својих послова, а са њиховим пословима и варош је кренула напред.

Године 1900. Ужице је добило електричну струју. Варош је осветљена и поред сумњи, чуђења и негодовања оних старовременски настројених, и у наредним деценијама лик вароши је промењен. Они који се нису уплашили „смака света у Ужицу“ и посакривали по кућама и подрумима, дочекали су електрику радосно и свечано на улицама, по кафанама и у својим кућама.

Акционари Ткачке радионице и други појединци заслужни за модернизацију ужичке вароши у првим деценијама XX века несумњиво стоје на почетку приче о електричној струји у Ужицу, а наша тема посвећена је

променама у приватном и јавном животу Ужичана тог времена које су настале доласком струје.

Пуштањем у погон хидроелектране на Ђетињи, под остацима разрушеног утврђења, сада знане као Стара централа „Под Градом“, Ужице је постало трећи електрифицирани град у Србији (након Београда и Ваљева), и међу првима у свету чија је хидроелектрана користила Теслин принцип производње наизменичне струје и њеног преноса на велике даљине. Гасни фењери, плинске и уљане лампе, зубље луча, лојанице и воштане свеће повлачили су се од средишта вароши ка периферији, а замењивале су их електричне лампе на бандерама и сијалице по кућама, кафанама, радњама и државним надлештвима.

Нису сви могли одмах добити електрику – првобитна мрежа није покривала цео градски простор, нити су сви могли плаћати струју. Електрика је засијала како би се наплатом трошкова осветљења отплатила улагања у подизање хидроелектране, као погонског блока Ткачнице, која је отпочела пробни рад у мају 1901. године.

Радница ткачке радионице, почетак XX века
(фототека Народног музеја Ужице)

Док је у Ткачници започињала производња ланених, памучних и свилених тканина, које су на српском тржишту врло брзо квалитетом могле да конкуришу скупој увозној роби, Ужичани су својим абонентским књижицама плаћали струју по сијаличном месту. По кућама су биле свега једна или две сијалице, а лустер је дуго година након 1900. представљао праву реткост и красио само најимућније варошке куће. Струјом из куће у почетку није могло да се управља – Ткачница ју је продавала приватним лицима „од изласка до заласка сунца“, регулишући „паљење“ и „гашење“ светла из саме електране.

На исти начин регулисана је и улична расвета, која је била јавна, односно општинска брига, с тим што је један део вароши био осветљен до десет сати увече, док су у другом лампе биле укључене целу ноћ. Осветљеним улицама се могло лагодније и безбедније кретати, а тиме и у кафани мало дуже поседети.

Витки обриси бандера, дрвених и бетонских, променили су слику вароши, секући својом геометријом скучени хоризонт ужичке котлине.

Модернизација вароши напредује како XX век одмиче. Године 1904. зазвонили су први телефони. На пролазак воза кроз Ужице чекало се до 1912. године, а након Првог светског рата први аутомобили изазвали су сензацију на ужичким улицама. Већ 30-их година у Ужицу је било двадесетак таксиста код Малог парка.

Између два светска рата фабрички производи полако потискују занатске. Године 1903. производњу на машинама са електричним мотором започиње „Столарско предузеће Марка М. Поповића“ на Царини. Исте године Акционарско друштво Ткачнице увећава капитал и започиње са радом стругара Ткачнице, која тржишту нуди бурад за пекмез, сандуке за суве шљиве и шећер и планира производњу грађевинских ручних колица. Убрзо се на Ракијској пијаци отвара и електрични млин Малише Атанацковића. Године 1928. Јаков Пошингер, преселивши своју радионицу из Крања у Ужице, отвара Фабрику

оружја и муниције, која је и после Другог светског рата и промене власништва остала један од темеља ужичке привреде. Осим као власника фабрике, Ужице Пошингера памти и по томе што су људи хрлили у његов стан на Мегдану да виде и то чудо звано шпорет на струју.

Уколико бисте у периоду између два светска рата имали невоља са струјним инсталацијама, нисте морали ићи чак до централе по мајстора; дежурни електричар седео је у кафани Михаила Симића на Слануши, а ако би био одсутан, адресе муштерија кафански персонал уписивао је у посебну свеску.

Техничким унапређењем струја је временом стабилизована, кварови и нестанци били су ређи, а крајем двадесетих година XX века струју производе још две централе – „У Гроту“ (у Великом парку) и у Турици. Уређење корита Ђетиње код централе „У Гроту“ донело је Ужичанима, нарочито млађем свету, уживање у вожњи чамцима, који су се ту могли изнајмити.

Поред вожње чамцима, Ужичани воле и коњички и једриличарски спорт. Коло јахача „Кнез Михаило“ пред Други светски рат броји више стотина чланова. Грађани радо одлазе на хиподром у Крчагову, где се налази и школски полигон Аеро-клуба „Златибор“. Ваздушне једрилице се израђују и поправљају у Фабрици паркета и ролетни Ђорђа Поповића, наследника Столарског предузећа Марка М. Поповића.

Варошани су проводили време и забављајући се по бројним кафанама. У њима се још дуго кафа кувала „у оцаку“ (на ватри), положила се фуруна кад је хладно, али су госте под светлима електрике увеселјавали, поред оркестара са обавезним певачицама, и грамофони и радио-апарати.

Грамофони су радили на навијање, са великом трубом или без ње, а музичку конкуренцију добијају у програму Радио Београда, који започиње са емитовањем 1929. године. Средином тридесетих година ужичке кафеције набављају и радио-апарате, са којих се чуо и глас Ужичанина Воја Петрушевића, певача Радио Београда.

Главна улица са погледом на Теразије у позадини, Ужице у међуратном периоду (извор др Стеван Игњић, „Ужице са старих разгледница“)

Радијски програм окупљао је грађане и по малобројним кућама које су имале радио-апарате.

Да је струја опасна причало се и 1900. године, када се, пред пуштање хидроелектране у рад, говорило да ће „по вароши летети бандере“. Да је смртно опасна, Ужичани су се најалост уверили 1936. године, када је струја убила три човека док је намештана радио-антена на крову кафане Буда Ушендића на Липи.

Најпопуларнија новина у друштеном животу Ужичана коју је донела електрична струја јесте биоскоп. Ужице је након Београда било прва прва варош у Краљевини Србији са сталним биоскопом, отвореним 1907. године. Браћа Милисав и Нешко Нешковић, власници првог ужичког биоскопа, почели су да врте прве покретне слике у нашем граду у кафани Вељка Лазића, и то пројекцијом филма „Дневник једне кројачице“, са чувеном Астом

Фабрика оружја и муниције,
одељење за израду војничких цеви, 1934. год.
(извор Милорад Искрин)

Нилсен у главној улози. Браћа Нешковић су своју кино-апаратуру продали познатом ужичком угоститељу Илији Грбићу, који је у дворишту хотела „Златибор“ саградио дрвену арену, бавећи се филмском делатношћу до 1914. године. У то време радио је и биоскоп Томе Наумовића, познатог ужичког трговца и добротвора. За време Првог светског рата аустроугарске власти преузимају биоскоп и намењују га својој војсци и грађанству, под именом „Царски и краљевски биоскоп“ (КуК).

Од 1918. до 1941. године радили су биоскопи „Арена Грбић“, „Златибор“, „Колосеум“ и „Луксор“. У биоскопу „Луксор“, отвореном 1927. године, одржавани су и састанци првог ужичког клуба филмофила „Иван Мажухин“. У оквиру тог клуба 1928. године у Ужицу је почео да излази и часопис „Спорт и филм“, чији је уредник био Јован Николић, студент права и велики филмофил. Часопис је желео да испровоцира прилично конзервативну ужичку филмску публику и да је уведе у свет савремених филмских и других сензација. „Луксор“ је познат и по томе што је Драгутин – Драги Аранђеловић (његов

власник од 1929. године), купивши нову кино-апаратуру 1931. године, почео са приказивањем првих тон филмова у Ужицу. Овај биоскоп је 1938. године добио и светлећу рекламу „КИНО“.

А ко су били посетиоци ужичких биоскопа? Најпре ужичка младеж, која је, кад крене биоскопска пројекција, нетремице гледала у своје филмске идоле. Ужичке девојке су се препуштале маштаријама у којима су биле недодирљиве заводнице попут филмских дива тог доба – Тед Баре (прве звезде немог филма), Алис Тери, Марлен Дитрих, Грете Гарбо, Ме Вест, Џин Харлоу . . . А ужички младићи су се трудили да буду као Рудолф Валентино, Морис Шевалије, Светислав (Иван) Петровић, Клерк Гебл . . .

Биоскоп и филмови су утицали на промену друштвених обичаја. И до тада се читало и причало о неком новом, другачијем свету, од тада је тај свет бар три пута недељно долазио у варош – да насмеје, растужи, понесе, занесе, и макар на два сата измести из свакидашњице.

У биоскоп се ишло, као и на друга јавна места у то доба, уредно и дотерано, већ према могућностима и друштвеном статусу.

О томе да је струја уплела прсте и у дотеривање дама говоре нам фризерски огласи са понудом електричне ондулације, која је омогућавала постојане таласе и локне. Са лепим фризурама и у тоалетама креираним по угледу на оне које су носиле филмске звезде, Ужичани и Ужичанке су живели у кућама које су и саме промениле изглед. Без петролејки, фењера и свећа, уз мање чаји и дима, у ужичке домове све је чешће пристизао и модеран намештај и понеки електрични апарат.

У огласима се, поред електричне ондулације, нуде и радио-апарати, сијалице, електрични и ауто-прибор. Ткачница рекламира широк избор својих производа.

Од 1924. у Ткачници се може купити лед, прављен у великим таблама, које су кафеџије односиле и смештале у коморе за хлађење. Колико су хладна пића била тражена, говори и податак да је 1928. године Ледара Ткачнице

продавала 1000 килограма леда дневно у сезони.

Струја је имала улогу и у одржавању народног здравља и лечењу људи. Забележено је да су доктор Мокин и доктор Бородин синусе снимали фотофаноидијаскопима – ултраљубичастим лампама које су радиле на струју.

Електрификација Ужица донела је напредак индустрије (тиме и промену социјалне структуре града), јавну и кућну расвету и угодне новине уз које се проводило слободно време. Живот у кући се није много нити нагло мењао. Старе справе и технологије су се још дуго одржале, јер је модернизација била скупа, а већина њених благодети доступна само имућнијим породицама. У већини кућа „струја“ је подразумевала тек неколико сијалица. У нашем граду, нажалост, веома је мали број очуваних електричних апарата из међуратног периода, док је њихово постојање и коришћење документовано писаним изворима. Стога је за потребе изложбе „Четвртасти месец над Ужицем“ изложен један број предмета сачуваних у другим срединама.

Међутим, несумњиво је долазак електричне струје један од кључних догађаја у историји Ужица новог века, који је у свакодневном начину живота, и још више у свести грађана мале вароши, означио долазак модерних времена. Најпре светлост сијалица и погонска енергија привреде, потом електричне напаве и нови обичаји променили су домаћи и јавни живот грађана. Од забите вароши мимо главних друмова, осветљене слабашном светлошћу зубљи и фењера, без железничке пруге и телефона, Ужице је у четвртој деценији XX века постало угодан, и даље миран градић, али са модерном, великом ткачницом и фабриком оружја, три електричне централе, железничком пругом, осветљеним корзоом, биоскопима, па чак и са светлећом рекламом.

Подстакнута модернизаторским светлима електрике, варош је тежила да ухвати корак са савременим светом.

Ужичани у тренуцима одмора –
вожња чамцем у Великом парку, 1932. год.
(извор др Стеван Игњић,
„Ужице са старих разгледница“)

Једрилица израђена у Фабрици
паркета и ролетни Ђорђа Поповића,
Златибор, 1935. год.

„Царски и краљевски биоскоп“, Ужице за време Првог светског рата (фототека Народног музеја Ужице)

Часопис „Спорт и филм“, стр. из бр.1

Овом изложбом придружујемо се јубилеју 110 година од изградње Старе хидроцентрале у Ужицу, која је проглашена спомеником техничке културе. Због тежишта теме изложбе овом приликом ћемо само набројати имена неколико људи најзаслужнијих за почетак техничке, а самим тим и друштвене модернизације Ужица – инжењери Ђорђе Станојевић и Аћим Стевовић, професори Универзитета у Београду, краљ Александар Обреновић, и ужички индустријалци и трговци Малиша Атанацковић, Алекса Ђ. Поповић, Тома Наумовић, Светозар Прљевић, Лазар Тришић, Марко М. Поповић и други Ужичани (помињемо само неколицину међу заслужнима), који својим делом свакако заслужују посебну изложбу.

Литература:

1. Александар – Кале Спасојевић, Миодраг Глушчевић, Ђорђе Пилчевић, 85 година текстилног завода „Цвета Дабић“, Текстилни завод „Цвета Дабић“, Титово Ужице, 1985.
2. Историја Титовог Ужица I, Историјски институт из Београда и Народни музеј из Титовог Ужица, Титово Ужице, 1989.

3. Историја Ужица II, Институт за савремену историју Београд и Спомен – обележје „Кадињача“ из Ужица, Ужице 1992.
4. Освећење у Србији, изложбени каталог, Етнографски музеј у Београду, Београд, јануар – март 1992.
5. Љубомир Симовић, Ужице са вранама, Српска књижевна задруга и Културно – просветна заједница Ужице, Београд 1996.
6. Проф. Ђорђе Станојевић, Електрична индустрија у Србији, репринт издања из 1901. године, Електродистрибуција Ужице, Ужице 2000.
7. Александар – Кале Спасојевић, Миодраг Д. Глушчевић, Век електрификације Ужица, Електродистрибуција Краљево и Електродистрибуција Ужице, Ужице, 2000.
8. Милорад Искрин, Кафане и пекаре Ужица, Арт, Ужице, 2002.
9. Др Стеван Игњић, Ужице са старих разгледница, четврто допуњено издање, Арт плус, Ужице, 2007.
10. Миле Чарапић, Ужички биоскопи и њихов репертоар 1907 – 1941, Историјска баштина бр.16, Историјски архив Ужице, 2007.
11. Приватни живот код Срба у двадесетом веку, приредио Милан Ристовић, Сјо, Београд, 2007.
12. Зорица Циврић, Живот у Србији уочи електрификације, Галерија науке и технике САНУ бр. 8, 2008.

Изложба је реализована у оквиру „Ноћи музеја 2010“.

За реализацију изложбе „Четвртасти месец над Ужицем“ захвалност дугујемо:

Електродистрибуцији Ужице / Музеју науке и технике Београд / Музеју Српског лекарског друштва Београд / Музеју технике Загреб / Историјском архиву Ужице / Народној библиотеци Ужице / Народном позоришту Ужице / Музеју Југословенске кинотеке / Туристичкој организацији Ужице / Регионалном центру за професионални развој запослених у образовању Ужице / Цвећари „Двориште“ / Атељеу „Арс“ / Предузећу „Zip Univer“ / Буреџиници „Blue Moon“ / Фризерском салону „Зорица“ / Колегама из Народног музеја Ужице / Милораду Искрину / др Марку Поповићу / др Велибору Поповићу / др Стевану Игњићу / Мирославу Пишчевићу / Радовану Вујовићу / Предрагу Кнежевићу / Зорану Јанчићу / Александру Тошићу / Милки Благојевић / ђацима Ужичке гимназије и Економске школе Ужице

Захваљујемо на финансијској подршци:

Електродистрибуцији Ужице / „Controlpoint“ d.o.o. Ужице

Аутори изложбе:

Катарина Доганџић-Мићуновић и Ивана Тодоровић
кустоси Народног музеја Ужице

Издавач: **Народни музеј Ужице**

За издавача: **Никола Гогић**, директор Народног музеја Ужице

Дизајн и техничко уређење каталога и пропагандног материјала
изложбе: **Владимир Сивцевич Волођа**

Фотографија: **Зоран Домановић**

Графички дизајн: **Зоран Домановић, Никола Вукашиновић**

Сарадник при изради банера: **Гордан Ђосић**

Конзервација: **мр Драган Димић**, конзерватор – саветник
Народног музеја Ужице

Техничка припрема изложбе: **Драган Томановић**,
конзерватор – рестауратор Народног музеја Ужице

Сарадник: **Загорка Никитовић**, кустос Народног музеја Ужице

Маркетинг: **Невена Васић**, кустос Народног музеја Ужице

Лектура: **Јелена Тодоровић-Лазич**

Штампа: „Графичар“, Ужице

Тираж: 300

Поглед детета и човека у нови свет,
Главна улица од Општине, Ужице 30-их година XX века
(извор Милорад Искрин)

НОЋ МУЗЕЈА
2010. Ужице
15. мај

www.nmuzice.com

